

Володимир Свідзінський та Василь Стус у дзеркалі мемуаристики і сучасної критики

Імена двох поетів становлять своєрідну бінарну опозицію, у якій протиставлені і творчі принципи обох, і найголовніші мотиви лірики, й особистісні риси їхніх уявних образів у свідомості сучасника-реципієнта. В. Свідзінський відповідає уявленням про митця-модерніста – далекого від суспільних проблем, заглибленого в себе, відданого лише творчості та красі, а Стус представляє «традиціоналіста» і, зрештою, не стільки поета, як «громадянина», на роль якого його прирекли суспільні умови. Мемуари неминуче показують аберацію особистої точки зору їхнього автора у зв'язку зі зміною суспільного клімату. Раніша аберація спричиняє пізніший ефект «відкриття»: найскромніший з усіх виявився найбільш значущою, знаковою постаттю доби. Сучасна мемуаристика про Свідзінського й Стуса, поза біографічною цінністю, важлива також тим, що виявила стереотипи уявлень про поетів-класиків, які доводиться зживати, оскільки вони тримають суспільну думку в шорах упереджень та догм.

Ключові слова: мемуаристика, критика, рецепція, образ-імідж, стереотип, В. Свідзінський, В. Стус.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Два знакові імені української літератури ХХ століття – Володимир Свідзінський та Василь Стус – постали поруч ще в 1969 році, коли Стус назвав Свідзінського одним із трьох улюблених своїх поетів. Тоді це ім'я, поставлене в ряд зі знаменитими німецькомовними класиками¹, з якими Стус не розлучатиметься до кінця життя, могло лише подивувати пересічних українських читачів своєю екзотичністю: знищений енкаведистами у 1941 р. поет В. Свідзінський став відомим широкому загалові лише в 1986 році завдяки збірці, укладеній Василем Яременком. Зіставлення цих постатей виявляє деякі характерні риси – і спільні, й відмінні, – які дійсно зближують двох трагічних українських митців у читацькому сприйманні, утворюючи з їхніх імен своєрідну бінарну опозицію: у ній протиставлені і творчі принципи обох, і найголовніші мотиви лірики, й особистісні риси їхніх уявних образів у

---

¹ «Нині найбільше люблю Гете, Свідзінського, Рільке» [«Двоє слів читачеві» – авторська передмова до невиданої збірки В. Стуса, див.: 24, с. 8].

свідомості сучасника. Отже, простежимо це зближення-відштовхування бодай у загальних рисах.

Мемуаристика – дивовижний, зовсім особливий модус існування літератури, комплекс давніх жанрів, що приваблюють передусім автентичністю поданого ними матеріалу. Для сучасного читацького загалу вона перебуває десь на периферії літературного процесу; для дослідника стає підмогою у вивченні «основного» (умовно кажучи) масиву творчості письменників. Проте в усі часи мемуаристика була жанром потребуваним, актуальним. Одна з російських дослідниць зауважила, що чи не найстаріший жанровий різновид мемуаристики – автобіографія – виникла в античну добу як форма судового красномовства, котре мало на меті самовиправдання звинуваченого перед судом [7, с. 245]. Позови до української історії, зокрема ХХ століття, ще не вирішені або й не розглядалися, отже, жанр для нас тим більше актуальний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження української мемуаристики лише починається. Визначена нами тема ніким не розглядалася. Ідеться не про творчість названих поетів, яка наразі активно вивчається багатьма дослідниками, а про науково-критичну та ширшу суспільну рецепцію, відображену мемуаристикою і критикою, та про сформовані нею стереотипи, які доводиться долати дослідникові й читачеві на шляху до розуміння поезії Свідзінського і Стуса.

Постановка завдання. На нашу думку, важливо зіставити і підкреслити певні риси цих двох поетів, посталі в дзеркалі спогадів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо основою культури загальноновизнано пам'ять, то очевидно, що мемуаристика є уречевленням історичної пам'яті, одним із найвагоміших засобів духовного спадкоємства поколінь та одним із показників рівня цивілізованості суспільства, – писав російський дослідник мемуаристики Андрій Тартаковський [26, с. 35]. Той факт, що українські мемуари донедавна були малодоступні чи невідомі з причин їхньої заборони, вилучення, варварського редагування (у цьому ряду

і В. Винниченко, й О. Довженко, і В. Сосюра, і письменники з діаспори), а нині малодоступні з інших причин (не-видання, занедбання тощо), не робить нам честі. Наприклад, ганебним для національної історії є свідоме замовчування істинних причин смерті В. Свідзінського у мемуарах Ю. Смолича «Розповіді про неспокій немає кінця» (1972), а згодом вимушене замовчування їх у наступних публікаціях, чиї автори змушені були посилатися на Смолича.

Але що заважає бачити правду, коли вона вже оприлюднена і стала предметом обговорення в опублікованих спогадах? Вічна проблема не так мемуаристики, а швидше нашого її сприймання – правдивість. Тобто якість, залежна в цій царині від кількох сторін водночас: від автора, видавця і читача / дослідника (реципієнта). Через те й недопустимий у видавничій та дослідницькій практиці підхід, засадою якого є вибірковість: оце, мовляв, друкуймо, читаймо й обговорюймо, бо «на часі» (або: «істинне», «правдиве», «допустиме», «справжнє» – і ще цілий ряд чисто суб'єктивних, підпорядкованих злобі дня й детермінованих багатьма кон'юнктурними підставами оцінок), а це – викиньмо, «відредагуймо» (тобто відшкребімо все, що нам не до смаку), прикриймо й зачинімо у найдальшу шухляду.

Мемуари вельми складно оцінювати не лише з огляду на правдивість / неправдивість, суб'єктивність / об'єктивність, а й з точки зору художності: не тому, що не існує критеріїв чи не слід довіряти власному смакові, а тому, що в цій жанровій традиції **не існує канонів**, а за смаком, як відомо, однодумців нема. Пошлемося на дискусійну думку відомої російської мемуаристки і водночас літературознавця Емми Герштейн: вона вважає, що мемуари можуть писати не всі – тут повинен бути певний обмежувальний етичний критерій, усім зрозумілий, хоча й не сформульований остаточно, не прийнятий як неписаний закон у культурі. Зокрема, він став предметом обговорення в журнальній дискусії 1999 року, де виступили численні російські письменники й літературознавці, що висловили іноді полярні точки зору. Наприклад: право голосу мають насамперед **визначні особистості**.

Або: достойне уваги нащадків лише **добре написане**, тобто не варто братися за перо тим, хто погано ним володіє [див.: 16]. Однак із цього правила є виняток: Е. Герштейн вважає у будь-якому випадку вартими публікації нотатки колишніх репресованих, котрі випадково вижили у таборах смерті. Саме вони – неоціненне й безумовне свідчення про ХХ століття: «Вони не можуть не розповісти про пережите. Це така ж потреба, як у первісних народів наскельні малюнки. <...> Колишніх табірників треба видавати неодмінно... їхні мемуари не загубляться і будуть хвилювати до глибини серця невідповідного читача. Такі мемуари не треба вміти писати. Кожне їхнє слово волає» [16, с. 19].

Отже, тим важливіші етичні критерії **в оцінці** таких мемуарів, у їхньому прочитанні. Що ж до художності... Очевидно, найпершим критерієм художньої оцінки може бути присутність / відсутність катарсису як найдавнішої естетичної категорії в ефекті їхнього впливу на читача. Адже це ще й універсальна категорія – тобто притаманна будь-яким жанровим художнім формам. Невмілий мемуарист, як правило, не досягає ефекту катарсису, якого б «пекучого» й яскравого матеріалу не подавав – сам по собі матеріал, будучи невправно перенесеним на папір, блідне і втрачає актуальність та неповторність.

З іншого боку, катарсис – ефект обопільний: він мусить бути не тільки закладений у тексті, а й сприйнятий, без читацької чуйної рецепції катарсис неможливий. Є чимало «глухих» до художнього слова й у найбільш вишуканих, вигранених та витончених його формах; мемуаристика ж здебільшого подає слово невідшліфоване, «автентичне», і тут вухо та особливо серце читача має бути винятково чуйним. Мемуарна книга, кажучи словами Цветана Тодорова, «як і всі мистецькі твори, не дуже надається до резюмування. Існує єдиний спосіб точно дізнатися, про що в ній розповідається – прочитати її» [27, с. 373].

Сказане стосується і нотаток «З таборового зошита» В. Стуса, котрі ще

чекають ретельного дослідження². Ця невелика частка написаного ним заслуговує найпильнішої уваги тим більше, що Стуса ніяк не віднесеш до тих, хто «не володів пером». М. Коцюбинська справедливо оцінює його листи (підцензурні! «дібрані» тою цензурою – бо дійшли не всі! лімітовані!) як високохудожній шедевр і «справжній скарб» у доробку митця [див.: 11]. Але щоб прочитати їх так, як вона прочитує своїх «адресантів» – Михайла Коцюбинського, Катерину Білокур, Івана Світличного, Василя Стуса та ін., – треба принаймні володіти чуйністю, делікатністю, тактом та бути здатним до емпатії, що є емоційною основою катарсису.

На моє глибоке переконання, В. Стус – поет епічного складу, у своїй творчій еволюції він ішов до великої епічної форми, яку цінував, очевидно, більше за «версифікаційні вправи» (його вислів!). Підтверджується це його словами в листі до дружини про останню поетичну збірку «Птах душі» – «відчайдушно прозову», котрій не судилося вирватися за тюремні ґрати, як і авторові [цит. за: 12, с. 32].

Мемуарам, пише згадуваний А. Тартаковський, «доступна будь-яка міра узагальнення, типізації, психологічного проникнення в душевний світ людини, за винятком тої, де бере участь вимисел як усвідомлена творча настанова» [26, с. 43]. Саме в мемуарах сучасників образ митця з минулої вже епохи постає цілісним і багатограним, доступним і повним загадок – як правило, такий ефект недосяжний у хрестоматійних літературознавчих «біографіях письменників» та й навіть у белетризованих «романах-біографіях» – класики цього жанру, як-от Андре Моруа чи Стефан Цвайг, по всьому світу нечисленні.

Найцінніші ті мемуари, де, за висловом Владислава Ходасевича в його мемуарній збірці «Некрополь», автор вважає своїм обов'язком «виключити з розповіді лицемірство думки і боязнь слова», ті, де нема зображення «іконописного, хрестоматійного», бо саме такі «шкідливі для історії... вони й

---

² Про важливість прози й мемуаристики у творчості поета В. Стуса свідчать матеріали архіву [див.: 6]. Показово, що в «емблематичній» статті про нього у збірці-посібнику для шкіл прозові твори й мемуаристику не було згадано [8].

аморальні, тому що лише правдиве і цілісне зображення чудової людини здатне відкрити те краще, що в ній було. Істина не може <бути> низькою, тому що нема нічого вищого за істину... треба вчитися шанувати чудову людину з усіма її слабкостями і навіть іноді за самі ці слабкості. Така людина не потребує прикрас. Від нас вимагається набагато важче: повнота розуміння» [30, с. 296].

Повертаючись до наших «героїв», зауважимо найперше розбіжність у трактуванні мемуаристами й критиками основних рис характеру, якими для **українського** письменника завжди мали бути мужність громадянської позиції та стійкість у боротьбі зі злигоднями долі (така вже історія...). Обоє – і Свідзінський, і Стус – постають у сприйманні мемуаристів, а слідом і критиків надзвичайно чуйними, делікатними, вразливими людьми. Здається, саме про цю рису згадують усі, хто бодай торкався їхніх постатей. Однак стосовно Стуса делікатність і чуйність постає синонімом безкомпромісної чистоти, прямої думок і вчинків та незламної принциповості громадянської позиції (органічно не міг піти на будь-який компроміс із табірною адміністрацією, – пише про товариша Михаїл Хейфец, – а з гебістами та суддями розмовляв тоном прокурора на Нюрнберзькому процесі; при тому був вразливим і чистим настільки, що хтось із табірних дотепників дошкулив йому характеристикою дівчини, яка все життя прикидається героєм Гемінгвея [29, с. 7-100]).

Що ж до Свідзінського, то в мемуарах з'являються характеристики «тихий», «непомітний», «скромний» – аж до «боязкий» (про страх в очах поета кілька разів згадує, наприклад, Василь Боровий у спогадах «В аркані Каєркана» [3, с. 11-16]). Очевидно, це й викликало роздратоване пояснення професора Анатолія Вадимовича Свідзінського: мовляв, його дядько-поет був не з тих, котрі постійно вибачаються й запопадливо кланяються через свою скромність та боязкість... [21, с. 113-114]. Однак чи доречні подібні закиди мемуаристам?

Життєва стійкість і мужність поета Свідзінського доведені тезою про

відданість митця своєму творчому кредо, про несхибність у слідуванні певним естетичним критеріям, яким він залишався вірним усе життя, будучи несуголосним галасливій, жорсткій історичній добі та йдучи їй наперекір. Що ж до винятків-відступів на зразок віршів «Жовтень» та ще один – про Сталіна – у львівському виданні «Поезій» 1940 року, то не нам його за це судити, не судив навіть Ю. Лавріненко, хоча в його антології «Розстріляне відродження» не раз висловлено сувору оцінку подібним текстам поетів його покоління – тих, які служили владі. Свідзінський *не служив, а виживав* – доки зміг.

Можлива й інша крайність. Вочевидь, постійні згадки про «скромність» та «тихість» Свідзінського спровокували зухвалу епатажну спробу І. Бондаря-Терещенка у статті «Невідомий Свідзінський» порушити табу щодо здогадів і припущень про особисте життя поета та витворити з власної уяви його образ на зразок сучасного плейбоя [див.: 2]. Цілком справедливу відповідь молодому критикові дала п. Оксана Линтварева-Чикаленко, спростувавши його домисли посиланням на реальні факти, відомі їй про близьких людей, зокрема й Свідзінського [див.: 15]. Об'єктивно оцінила подібну критику Е. Соловей, підкресливши натяжки автора, котрих могло б і не бути, якби І. Бондар-Терещенко добросовісно використав мемуарні свідчення, у тому числі опубліковані листи самого Свідзінського. Натомість маємо «образ дон-жуана та епікурейця» завдяки «свавільним монтуванням та препаруванням їхнього тексту» [23, с. 28].

Мусимо зауважити, що критика на подобу «Невідомого Свідзінського» у нинішній час – не поодинокий випадок: деякими інтелектуалами така манера мислення вочевидь сприймається як ознака духу демократії й запорука свободи авторів від догматизму, бо чим інакше пояснити гучно-скандальну славу Олеся Бузини з його заявами про «вовкулаку Шевченка» й «сукиного сина Пушкіна» [див.: 4]. Талановиті книжки С. Павличко чи Н. Зборовської теж, на жаль, прислужилися таким спробам тлумачення класиків із посиланнями на мемуаристику (епістолярій). «Бузинятина»

(здається, «термін» належить І. Дзюбі) процвітає не лише завдяки жовтій пресі.

У випадку В. Стуса часом доходить до «бузинятини» в інший спосіб. Теплі й проникливі мемуарні свідчення друзів – Михайлини Коцюбинської, Леоніди та Надії Світличних, Євгена Сверстюка, Світлани Кириченко та інших – про людину високу духом і геніальну талантом мимохіть сприймаються широким загалом читачів викривлено. Про це свідчить образ «незламного борця» з *хрестоматийным глянцем*, котрий представлено нині у школах: зі сторінок підручників, хрестоматій, посібників учні засвоюють, однак, не вірші поета й не реальний його образ, а *куці істини нізчимні* (І. Світличний, «Гратовані сонети»), і Стус постає далеким, чужим та незрозумілим, бо хто з нинішніх пересічних учнів готовий повірити у винятковий ідеалізм та жертвовність, особливо коли вони звучать фальшивою риторикою в устах не вельми ідеальних учителів [із цього приводу див. міркування М. Коцюбинської: 13]. І вже піросло покоління, котре витворює власні рейтинги української хрестоматійної класики, ставлячи в них Стуса на ене місце як... «штукаря» серед «кобзарів», «скоморохів», «лірників» тощо.

Для прикладу: волинський часопис «Терен» («літературно-мистецький журнал») опублікував у рубриці «З редакційної пошти» статтю п. Мирослави Рубан, котра слово «штукар» витлумачує як похідне від «штуки» (мистецтва); у її рейтингу «штукар» Стус – «справжній національний герой, проте він цей свій героїзм не зумів перелити в слово» [20, с. 23]. Тривога М. Коцюбинської з-за небезпеки опошлення світлої постаті Стуса «рутиною офіційних святкувань», «вульгарним вжитком» його виболених віршів, перетворення його міфу на новий офіціоз, навіть на моду – небезпідставна. До моди, здається, не дійшло, але від того не легше досягти бажаного: «Не допустити політичних спекуляцій його іменем, підміни загальнолюдської сутності його доробку однолінійними гаслами, якими б патріотичними вони не були. Не творити нового культу й нового міфу» [13, с. 36]. Вочевидь не безпідставно Л. Світлична супроводжує добірку листів І. Світличного –

В. Стуса приміткою: «PS для спеціалістів з “брудознавства” – не шукати ніяких збочень: кореспонденти були високоморальними людьми, навіть відповідні “органи” знали це» [22, с. 154].

На мою думку, образ В. Стуса постає найбільш неповторно-яскравим не тоді, коли про нього пишуть віддані друзі, а тоді, коли він представлений у прискіпливому, хоч і безумовно доброзичливому аналізі мемуариста, який мав змогу пізнати Стуса в оточенні численного контингенту українців-дисидентів 1970-х років, котрі бачили в своєму товаришеві не геніального поета (у ті роки їм були малозрозумілі його твори – як-от Миколі Руденку й В'ячеславу Чорноволові, котрий віддавав тоді перевагу Ігореві Калинцю, бо Стус, мовляв, надто традиційний [29, с. 59-62]), а таку ж змучену істоту в табірному бушлаті, як і самі³.

На відміну від посмертних спогадів про Стуса (такими є, власне, всі інші), есей Михаїла Хейфеца належить до написаних в Ізраїлі «Українських силуетів» ще тоді, коли Стус був живий, пізніше неодноразово передрукований у посмертних збірках спогадів та документів, присвячених поетові [5; 18]. У посмертних спогадах Стус неминуче постає не так живим, як мучеником, відлितим у бронзовий пам'ятник болю; на реальний образ накладається туга авторів-мемуаристів за прекрасною людиною, печаль за її хресну долю, вчувається й мотив вини – не вберегли, не полегшили того тяжкого хреста, не були з ним поруч у найтяжчі хвилини: «Один Бог знає, як він жив, відстоюючи з останніх сил своє право залишатися собою і свій обов'язок – не здаватися до кінця» [з есею Є. Сверстюка «Базилеос»: 18, с. 214; див. також спогад Ю. Покальчука: 19].

Варто звернути увагу на зближення у цьому конотаційному полі назв

---

³ Це свідчення М. Хейфеца стосується не лише тодішньої ситуації, а й пізнішої. Про «традиційну за формою» поезію В. Стуса, якому трагічні випробування не дали збутися як поетові «в розвої, інтелектуально наповненому», М. Коцюбинська писала і в 1990 р., не дозволяючи собі більш високих оцінок на адресу того, хто був для неї насамперед другом [див.: 14, с. 206, 210]. Пізніші оцінки М. Коцюбинської значно точніші і глибші [див.: 13]. Показовою є оцінка Ю. Тарнавського, котрий не схвалював надто пильну увагу «до суспільницьких постатей і творів», маючи на увазі В. Стуса, зокрема бачив «загальне некритичне ставлення» до неї [творчості Стуса] на тлі «практично повного незацікавлення сучасними течіями українського модернізму» [25, с. 10]. Таким чином, можемо відзначити появу в українському критичному дискурсі ще однієї бінарної опозиції, в якій В. Стус протиставлений поетам-модерністам.

(навіть самої тональності їхнього звучання) у різних мемуаристів: «Поклав своє життя за Україну...» (Василь Голобородько), «Славний брат мій» (Марія Стус), «Базилеос» (Євген Сверстюк) тощо. Тональність Хейфецового есею «В українській поезії тепер більшого нема...», попри його апологетичну назву-цитату, інша, до того ж у ньому безліч «випадкових», «дрібних», «низьких» (тобто таких, що про покійника їх не прийнято згадувати), але напрочуд точних деталей, помічених гострим оком тонкого аналітика, який показує ситуацію «стереоскопічно» – з різних точок зору водночас: своєї, Зоряна Попадюка, Чорновола, Василя Овсієнка, Миколи Руденка тощо – і дає читачеві можливість для самостійних висновків. Наприклад, уже перша деталь (самого Стуса оповідач ще у вічі не бачив): юний З. Попадюк вибачливо пояснює, чому у Стуса – єдиного серед українців «на зоні» – такий непристойно малий термін ув'язнення («усього 5 років!»). У нього ж і *складу злочину немає зовсім, інакше порядному українцеві* гебісти такого легкого покарання не дали б... М. Хейфец коментує Зорянове пояснення з легкою іронією, йому добре зрозуміло, але західному читачеві (до якого й адресувалися «Українські силуети») – навряд, чому молоді українці пишаються тривалими строками своїх ув'язнень: їхня тривалість у порівнянні з термінами не-українців свідчить про затятість молодого національної еліти у донкіхотському протистоянні – жменька інакодумців проти Левіафана! Бути причетним до цього ордену – неабияка честь, і Стус на тій дорозі – лише один із послухників...

Гордість переможених, але нескорених, про яку десь у ті ж часи писав І. Світличний: *«І слава Богу, що сподобив / Мене для гарту і для проби / На згин, на спротив і на злам»* («Ґратовані сонети»). Показуючи згодом, як «короткий» термін неодноразово міг призвести поета до передчасної смерті, Хейфец робить свій сакраментальний висновок – уже те, що Стус опинився в тюрмі, є непростимим злочином влади: *«Стус, с его прямою и порядочностью, гордостью и резкостью, совсем не создан для тюрьмы. Скажу кощунственную, ужасную для зэка вещь: если бы он признал себя*

виновным, покаялся бы, как Дзюба, и такой ценой вышел на волю (пусть мнимую, советскую), я бы – радовался. Сидеть в тюрьме – для этого годятся люди попроще, вроде меня, например. А источник Божественных гармоний – его бы хотелось уберечь от такой судьбы. Но Стус не мог остаться поэтом, если бы он не жил так, как он жил. Это я понимал тоже» [29, с. 82].

Характерна і дуже приваблива риса Хейфецових спогадів – терпимість оповідача до чужих точок зору і намагання їх проаналізувати, перш ніж аргументовано доводити свою. Так він доводить тезу З. Попадюка, котра дала есеєві назву – «В українській поезії тепер більшого нема...». Саме в такому масштабі мемуарист сприйняв і полюбив Стуса, з яким був зовсім недовго, а його вірші ледве міг читати через незнання мови. Повсюдна іронія, притаманна «Українським силуетам» Хейфеца, в есеї про Стуса виграє всіма барвами. М'яка й сумовито-ніжна усмішка, звернута до друга, і гостра дошкульна сатира, коли йдеться про підлих людців на зразок одного з його катів – майора Зінченка (теж українця – зауважує мемуарист і не нехтує нагодою висловити про це свої міркування, несхвальні щодо національної «солідарності» пересічних українців) – такий діапазон іронії Хейфец використовує блискуче. Із гумором обігрує численні ситуації зі Стусом і в той же час без ілюзій бачить трагічність його становища, підкреслює самотність, вразливість, незахищеність, масковану затятість і різкість («гордый, как китайский император» [29, с. 13]).

Подеколи з цим мемуаристом хочеться сперечатися. Наприклад, коли він коментує епізод однієї з нечисленних розмов зі Стусом сам-на-сам (як разом розглядали родинні фотокартки), міркуючи про глибоку «внутрішню непевність у собі», нібито притаманну товаришеві [29, с. 65-66]. Епізод свідчить швидше про схильність Стуса до саморефлексії, про загострене чоловіче почуття відповідальності перед рідними і за них, що не раз підкреслювали й інші мемуаристи – воно ж постає з кожного рядка його тюремно-табірних листів. Але й у цьому випадку Хейфец висловлює своє

бачення характеру Стуса делікатно, тактовно, його припущення не суперечать сказаному іншими і самим поетом, а лише підкреслюють неординарність його особистості. Що ж до непевності у собі, то вона теж, очевидно, мала місце у певні періоди поетового життя, і блискучий аналіз її вияву через поезію зробив К. Москалець [17, с. 7].

Варто зробити хоча б побіжне зауваження про ще одну стереотипну рису сприймання творчих особистостей В. Свідзінського й В. Стуса. Чомусь більшість читачів (от і проф. А. В. Свідзінський) вважають своїм обов'язком шукати у найтрагічніших поетів підтвердження їхнього «оптимізму» або принаймні спростування «песимізму». У стосунку до Стуса тут примітна передмова Аріадни Шум до брюссельського видання «Зимових дерев» (1970): «Василь Стус є поетом-оптимістом і в своєму життєвому оптимізмі, в життєрадісній сприйманні свого існування, він теж не відбігає від традицій української людини та українського мистецтва у всіх його проявах» [цит. за: 17, с. 8]. Якщо в устах радянських критиків подібна заява була б виявом ідеологічної зашореності, то в устах критика з еміграції інакше як безтурботним верхоглядством не назвеш, або ще хіба: ситий голодного не розуміє. Адже за те закордонне – поза авторською згодою – видання Стуса й карали потім так жорстоко; видавці ж явно не брали до уваги, як щедро додають своєму авторові «оптимізму».

Разом із «герметизмом» зловісний «песимізм» ще й досі є жупелами, якими лякають читача. А чи потрібна така послуга – «очищення» від песимізму й герметизму – чудовим поетам? Уся світова поезія, та й проза, зрештою, в основі своїй – глибоко трагічна і складна. Кого б не взяти – від Овідія до Сервантеса, від Шекспіра до Еліота, від Кальдерона до Гарсія Лорки, від Шевченка до Стуса – складна й трагічна. А якщо вже шукати приклади штатних співців оптимізму, то серед геніїв це швидше винятки, як-от пізні Маяковський чи Тичина. До того ж ми знаємо про їхній кінець...

Свідзінський і Стус не потребують виправдання за песимізм чи герметизм, бо то не є гріхом для справжнього поета, а швидше заслугою.

«Для чого ж і творчість, як не для того, аби осмислити страждання, навіть якщо вони до осмислення не надаються?» – ставив риторичне питання Альбер Камю у середині ХХ століття [9, с. 562]. І тут же стверджував, що *правдивий геній* покликаний виразити *несамовитий крик страждання, висловити біль всього світу* [там само].

Стереотип упередженого читацького сприймання «песимістів» зумовлений тим, що більшість читачів звично пов'язує песимізм із негативом, а з позитивом лише оптимізм. Таким варто нагадати відомі докази М. Гайдеггера у його «Листі про гуманізм» (1946), де спростовано поверховість подібних уявлень. Відповідаючи на питання свого адресата, чи справді трагічна філософія екзистенціалізму відкидає гуманізм, мислитель говорив про масовий страх перед нігілізмом і «негативом» як ширму, за якою люди не бачать власної обмеженості: «Люди так переповнені “логікою”, що тут-таки відносять на рахунок поганої протилежності все, що йде супроти звичайної млявості думки. Все, що не залишається стояти на боці загальновідомого й улюбленого позитиву, люди відкидають у наперед заготовлений рів порожньої негативності, котра все заперечує, а тому впадає у Ніщо і приходить до повного нігілізму. На цьому логічному шляху люди топлять все в нігілізмі, що його самі собі винайшли за допомогою логіки. <...> Постійною апеляцією до логіки люди створюють видимість, ніби от-от почнуть мислити, тоді як вони відреклись від думки. <...> Думка, що йде всупереч “цінностям”, не стверджує, що все, назване “цінностями”, – “культура”, “мистецтво”, “наука”, “людська гідність”, “мир” та “Бог” – нікчемне. Навпаки: пора зрозуміти нарешті, що саме характеристика чогось як “цінності” позбавляє так оцінене його вартості» [28, с. 342-344]. Ще один відомий представник філософії ХХ ст. Ернст Кассілер стверджував: «В історії філософії скептицизм [невіддільний, на мій погляд, від «песимізму» в його стереотипному сприйманні – Н. К.] часто був лише зворотним боком принципового *гуманізму*» [10, с. 3; виділено автором].

Сучасна мемуаристика про Свідзінського й Стуса, поза біографічною

цінністю, важлива тим, що виявила стереотипи уявлень про поетів-класиків, які потрібно зживати глибоким і вдумливим аналізом, оскільки вони тримають суспільну думку в шорах упереджень та догм. Єдиний правильний початок і передумова такого зживання, найголовніша та найвідповідальніша ділянка роботи у видаленні білих / брудних плям загальноісторичної пам'яті – доступне, але з точки зору текстологічної бездоганно підготовлене видання спадщини. На щастя, видання творів В. Стуса (Львів, 1994-1999) та В. Свідзінського (Київ, 2004) показують, що ця робота вже значною мірою зроблена.

Висновки. Імена та образи Свідзінського і Стуса, витворені мемуаристикою та сучасною критикою, постають своєрідною бінарною опозицією, де Свідзінський усе відчутніше відповідає уявленням про митця-модерніста – далекого від суспільних проблем, заглибленого в себе, відданого лише творчості та красі й не чужого богемі (хоч і в аскетично-радянському варіанті), а Стус тим часом представляє «традиціоналіста», «суспільника» і, зрештою, не стільки поета, як «громадянина», на роль якого його прирекли суспільні умови, де «справжня» (модерна?) поезія розвиватися не може. Відмовитися від цього стереотипу – необхідний крок для неупередженого дослідника.

«Песимізм» та «герметизм» як жупели упередженої критики, що перейшли до нас із радянських часів та закріпилися «на рівні буденної свідомості новітньої національної кон'юнктури» (за висловом Юрія Бедрика [1, с. 30]), розтиражовані шкільною практикою і школярським сприйманням, не можуть бути критеріями оцінки поезії, а поетів такої долі, як Свідзінський та Стус, і поготів; ідеологічне підґрунтя цих оцінок видає їхню спрощеність та примітивізм.

Мемуари неминуче показують аберацію **особистої точки зору їхнього автора** у зв'язку зі зміною суспільного клімату: у випадках Свідзінського та Стуса більшість сучасників не здогадувалася про масштаб їхньої творчості, оскільки сучасна їм суспільна думка не визнавала названих митців

першорядними талантами. Раніша аберація спричиняє пізніший ефект «відкриття»: найскромніший з усіх виявився найбільш значущою, знаковою постаттю доби.

Очевидна також залежність **суспільної думки**, витворених нею образів-концептів від конформістських уявлень, модних віянь і особливо від панівної ідеології – їхній тиск зумовлює розбіжність колишнього реального образу поета-людини з теперішнім «хрестоматійним» образом «класика» – і цю неминучу розбіжність нинішній критик та дослідник мусить долати не спорудою хисткого містка нових ідеологічних стереотипів, а кропіткою професійною працею ради встановлення істинних масштабів творчої індивідуальності.

Іронія притаманна **спогадам сучасників**, як і художній літературі загалом; однак у царині мемуаристики іронія не є, як правило, виявом своєрідної моральної амбівалентності, ігрового ставлення автора до проблеми чіткого розмежування уявного / вигаданого, сакрального / профанного, істини / лжі – таких функцій вона набуває у критичних виступах пізнішого часу, автори яких засобами іронії намагаються похитнути надто серйозну й тенденційну оцінку попередніх критиків чи мемуаристів. Іронія ж сучасника-мемуариста стає засобом стереоскопічного аналізу, що дає йому змогу витворити образ багатогранний і повнокровний. Відкидати іронічний погляд як недостатньо шанобливий, негідний високого іміджу класики безперспективно, однак не слід приймати критичну «бузинятину» в статусі іронічної критики, бо вона ставить читачів у залежність від провокацій, котрими деякі автори заробляють собі ім'я, паразитуючи на чужій славі.

Список використаних джерел

1. Бедрик Ю. І. Василь Стус: Проблема сприймання. К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. 80 с.
2. Бондар-Терещенко І. Невідомий Свідзинський. *Кур'єр Кривбасу*. 2000. Червень, Ч.127. С. 127-140.
3. Боровий В. В аркані Каєркана: Спогади і враження. Харків: Майдан, 2001. 120 с.

4. Бузина О. Вурдалак Тарас Шевченко. *Киевские ведомости*. 1999. 12 июня. С. 12; 19 июня. С. 12; 26 июня. С. 12.
5. Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / упоряд. та ред. Осип Зінкевич, Микола Француженко. Балтимор ; Торонто: Смолоскип, 1987. 463 с.
6. Гончарук М., Гальченко С. Примітки. *Стус В. С. Твори : у 4 т., 6 кн. Т. 4*. Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1994. С. 503-532.
7. Григорьева Н. И. Жанровый синтез на рубеже эпох: «Исповедь» Августина. *Взаимосвязь и взаимовыявление жанров в развитии античной литературы*. М. : Наука, 1989. С. 229-276.
8. Жулинський М. Г. Василь Стус. *Гроно нездоланих співців: Літ. портрети укр. письменників ХХ сторіччя, твори яких увійшли до шкільних програм: навч. посібник*. К.: Укр. письменник, 1997. С. 274-284.
9. Камю А. Митець за ґратами. *Камю А. Вибр. твори: у 3 т. Т. 3: Есе: пер. з франц.* Харків: Фоліо, 1997. С. 559-564.
10. Кассирер Э. Опыт о человеке: Введение в философию человеческой культуры. *Проблема человека в западной философии : переводы / сост. и предисл. П. С. Гуревича ; общ. ред. Ю. Н. Попова*. М.: Прогресс, 1988. С. 3-30.
11. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість. К.: Дух і Літера, 2001. 300 с.
12. Коцюбинська М. «На цвинтарі розстріляних ілюзій...». *Слово і час*. 1990. № 6. С. 31-32.
13. Коцюбинська М. Поет. *Стус В. С. Твори: у 4 т., 6 кн. Т. 1*. Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1994. С. 7-38.
14. Коцюбинська М. «Страсті по Вітчизні» (Післяслово упорядника) *Стус В. С. Дорога болю: Поезії*. К.: Рад. письменник, 1990. С. 201-212.
15. Линтварева-Чикаленко О. Був поетом професійним. *Кур'єр Кривбасу*. 2001. Січень. Ч. 134. С. 86-90.
16. Мемуари на сломе епох [«Круглый стол» в ред. ж. «Вопросы литературы»]. *Вопр. лит.* М., 1999. № 1. С. 3-35.
17. Москалець К. Страсті по вітчизні. *Критика*. 1999. Червень. Ч. 6. С. 4-14.
18. Не відлюбив свою тривогу ранню... Василь Стус – поет і людина: Спогади, статті, листи, поезії / упоряд. О. Ю. Орач (Комар). К. : Укр. письменник, 1993. 400 с.
19. Покальчук Ю. Василь Стус і моє покоління. *Дзвін*. 1991. № 7. С. 131-137.
20. Рубан М. Від арифметичного до поетичного. *Терен*. Луцьк, 2003. Ч. 1 (14). С. 22-24.
21. Свідзинський А. В. «Я виноград відновлення у ніч несучу». *Київ*. 2000. № 11-12. С. 107-126.
22. Світлична Л. Хресні побратими. *Сучасність*. 1998. № 7-8. С. 138-154.
23. Соловей Е. Ще трохи про місячні затемнення. *Критика*. 2001. Січень-лютий. Ч. 1-2. С. 27-28.
24. Стус В. С. Дорога болю: поезії / упоряд. та післямова М. Х. Коцюбинської. К. : Рад. письменник, 1990. 222 с., іл.

- 25.Тарнавський Ю. Темна сторона місяця. *Критика*. 2000. Липень-серпень. Ч. 7-8 (33-34). С. 10.
- 26.Тартаковский А. Мемуаристика как феномен культуры. *Вопр. лит.* М., 1999. № 1. С. 35-55.
- 27.Тодоров Ц. Обличчям до екстремі / пер. з франц. Я. Салиги. Львів: Літопис, 2000. 416 с.
- 28.Хайдеггер М. Письмо о гуманизме. *Проблема человека в западной философии: переводы / сост. и предисл. П. С. Гуревича; общ. ред. Ю. Н. Попова*. М.: Прогресс, 1988. С. 314-356.
- 29.Хейфец М. Украинские силуэты. Б. м.: Сучасність, 1983. 288 с.
30. Ходасевич В. Ф. Колеблемый треножник: избранное / сост. и подгот. текста Перельмутера В. Г.; коммент. Беня Е. М.; под общ. ред. Богомолова Н. А. М. : Сов.писатель, 1991. 688 с.

References

1. Bedryk Yu. I. *Vasyl Stus: Problema sprymannia* [Vasyl Stus: The problem of perception]. Kyiv, 1993, 80 p. (in Ukrainian).
2. Bondar-Tereshchenko I. *Nevidomyi Svidzynskyi* [Unknown Svidzinsky]. In: *Kurier Kryvbasu* [Krivbass Courier], Kryvyi Rih, 2000, no. 6 (127), pp. 127-140 (in Ukrainian).
3. Borovyi V. *V arkani Kaierkana: Spohady i vrazhennia* [In the Kaerkan arcane. Memories and Impressions]. Kharkiv, 2001, 120 p. (in Ukrainian).
4. Buzyna O. *Vurdalak Taras Shevchenko* [Ghoul Taras Shevchenko]. In: *Kyevskye vedomosti* [Kiev News], Kyiv, 1999. June, 12, pp. 12; June, 19, pp. 12; June, 26, pp. 12 (in Ukrainian).
5. *Vasyl Stus v zhytti, tvorchosti, spohadakh ta otsinkakh suchasnykiv* [Vasyl Stus in life, creativity, memoirs and contemporaries]. Baltimore, Toronto, 1987, 463 p. (in Ukrainian).
6. Honcharuk M., Halchenko S. *Prymitky* [Notes]. In: Stus V. S. *Tvory u 4 t., 6 kn.* [Works in 4 volumes, 6 books]. Vol. 4. Lviv, 1994, pp. 503-532 (in Ukrainian).
7. Hryhoreva N. Y. *Zhanrovyi sintez na rubezhe epokh: «Ispoved» Avgustina* [Genre synthesis at the turn of the ages: Augustine's Confession]. In: *Vzaimosviaz i vzaimovyiavlenie zhanrov v razvitii antichnoi literatury* [Interrelation and mutual recognition of genres in the development of ancient literature]. Moscow, 1989, pp. 229-276 (in Russian).
8. Zhulynskyi M. H. *Vasyl Stus* [Vasyl Stus]. In: *Hrono nezdolanykh spivtsiv. Literaturni portrety ukrainskykh pysmennykiv XX storichchia, tvory yakykh uviishly do shkilnykh prohram* [The Grove of Unburied Songs: Literary portraits of Ukrainian writers of the 20th century, whose works were included in school programs]. Kyiv, 1997, pp. 274-284 (in Ukrainian).
9. Kamiu A. *Mytets za gratamy* [The artist behind bars]. In: Kamiu A. *Vybrani tvory: u 3 tomach* [Selected Works: 3 volumes]. Vol. 3. Kharkiv, 1997, pp. 559-564 (in Ukrainian).
10. Cassirer E. *Opyt o cheloveke: Vvedenie v filosofiu chelovecheskoi kultury* [An essay on man. An introduction to a philosophy of human culture]. In: *Problema*

- cheloveka v zapadnoi filosofii* [The problem of man in Western philosophy]. Moscow, 1988, pp. 3-30 (in Russian).
11. Kotsiubynska M. «Zafiksovane i netlinne»: Rozdumy pro epistoliarnu tvorchist ["Fixed and imperishable": Reflections on epistolary creativity]. Kyiv, 2001, 300 p. (in Ukrainian).
  12. Kotsiubynska M. «Na tsvyntari rozstrilianykh iliuzii...» ["In the cemetery of the shot of illusions ..."]. In: *Slovo i chas* [The world and time]. Kyiv, 1990, no. 6, pp. 31-32 (in Ukrainian).
  13. Kotsiubynska M. *Poet* [Poet]. In: Stus V. S. *Tvory u 4 t., 6 kn.* [Works in 4 volumes, 6 books]. Vol. 1. Lviv, 1994, pp. 7-38 (in Ukrainian).
  14. Kotsiubynska M. «Strasti po Vitshyzni» (*Pisliaslovo uporiadnyka*) ["Passion for the Fatherland" (Afterword of the compiler)]. In: Stus V. S. *Doroha bolii: Poezii* [The Road to Pain: Poetry]. Kyiv, 1990, pp. 201-212 (in Ukrainian).
  15. Lyntvareva-Chykalenko O. *Buv poetom profesiinym* [He was a poet professional]. In: *Kurier Kryvbasu* [Krivbass Courier], Kryvyi Rih, 2001, no. 134, January, pp. 86-90 (in Ukrainian).
  16. *Memuary na slome epokh* [«Kruhlyi stol» v red. zh. «Voprosy literatury»] [Memoirs on the scrapping of the ages: "Round table" in the editorial office of the journal "Questions of Literature"]. In: *Voprosy literatury* [Questions of Literature]. Moscow, 1999, no. 1, pp. 3-35 (in Russian).
  17. Moskalets K. *Strasti po vitshyzni* ["Passion for the Fatherland"]. In: *Krytyka* [Critics]. Kyiv, 1999, no. 6, June, pp. 4-14 (in Ukrainian).
  18. *Ne vidliubyv svoiu tryvohu ranniu... Vasyl Stus – poet i liudyna*. Spohady, statti, lysty, poezii [I did not fall in love with my early anxiety ... Vasyl Stus – a poet and a man: Memoirs, articles, letters, poetry]. Kyiv, 1993, 400 p. (in Ukrainian).
  19. Pokalchuk Yu. *Vasyl Stus i moie pokolinnia* [Vasyl Stus and my generation]. In: *Dzvin* [magazine "The Bell"]. Lviv, 1991, no. 7, pp. 131-137 (in Ukrainian).
  20. Ruban M. *Vid aryfmetychnoho do poetychnoho* [From arithmetic to poetic]. In: *Teren* [magazine "The Blackthorn"]. Lutsk, 2003, no. 1 (14), pp. 22-24 (in Ukrainian).
  21. Svidzynskyi A. V. «Ya vynohrad vidnovlennia u nich nesu» [I am carrying grape of recovery into night]. In: *Kyiv* [magazine "Kyiv"]. Kyiv, 2000, no. 11-12, pp. 107-126 (in Ukrainian).
  22. Svitlychna L. *Khresni pobratymy* [The sworn brothers-sufferers]. In: *Suchasnist* [magazine "The Modernity"]. Kyiv, 1998, no. 7-8, pp. 138-154 (in Ukrainian).
  23. Solovei E. *Shche trokhy pro misiachni zatemnennia* [A little more about lunar eclipse]. In: *Krytyka* [magazine "Critic"]. Kyiv, 2001, January-February, no. 1-2, pp. 27-28 (in Ukrainian).
  24. Stus V. S. *Doroha bolii : poezii* [The Road to Pain: Poetry]. Kyiv, 1990, 222 p. (in Ukrainian).
  25. Tarnavskyi Yu. *Temna storona misiatsia* [The dark side of the moon]. In: *Krytyka* [magazine "Critic"]. Kyiv, 2000. July-August, no. 7-8 (33-34), pp. 4-10 (in Ukrainian).

26. Tartakovskiy A. *Memuarystyka kak fenomen kultury* [Memoirism as a phenomenon of culture]. In: *Voprosy literatury* [magazine "Questions of Literature"]. Moscow, 1999, no. 1, pp. 35-55 (in Russian).
27. Todorov Tz. *Oblychchiam do ekstremy* [Facing the Extreme]. Lviv, 2000, 416 p. (in Ukrainian).
28. Heidegger M. *Pysmo o humanyzme* [A Letter on Humanism]. In: *Problema cheloveka v zapadnoi filosofii* [The problem of man in Western philosophy]. Moscow, 1988, pp. 314-356 (in Russian).
29. Heyfetz M. *Ukrainskie siluety* [Ukrainian silhouettes]. [Without the place of publication], 1983, 288 p. (in Russian).
30. Hodasevič V. F. *Koleblemyj trenozhnyk : izbrannoe* [The swayed tripod: favorites]. Moscow, 1991, 688 p. (in Russian).

Надежда Колошук. Владимир Свидзинский и Василий Стус в зеркале мемуаристики и современной критики.

Имена двух поэтов составляют своеобразную бинарную оппозицию, в которой противопоставлены и творческие принципы обоих, и главные мотивы лирики, и личностные черты их воображаемых образов в сознании современников. В. Свидзинский соответствует представлениям о художнике-модернисте – далёком от общественных проблем, погружённом в себя, преданном только творчеству и красоте, а В. Стус предстаёт «традиционалистом» и, в конце концов, не столь поэтом, как «гражданином», на роль которого его обрекли общественные условия. Мемуары неминуемо показывают аберрацию личной точки зрения их автора в связи с изменением общественного климата. Предыдущая аберрация производит более поздний эффект «открытия»: самый скромный из всех оказался наиболее значительной, знаковой фигурой эпохи. Современная мемуаристика о Свидзинском и Стусе, помимо биографической ценности, важна также тем, что выявила стереотипы представлений о поэтах-классиках; их необходимо изживать, поскольку стереотипы держат общественное мнение в плену предубеждений и догм.

Ключевые слова: мемуаристика, критика, рецепция, образ-имидж, стереотип, В. Свидзинский, В. Стус.

Nadiia Koloshuk. Volodymyr Svidzinsky and Vasyl Stus in the mirror of memoirs and modern criticism. The names of two poets are a kind of binary opposition, in which both – their creative principles and the most important motives of their lyric poetry are opposed; personality traits of their imaginary images also are opposed in the consciousness of the contemporary-recipient. V. Svidzinsky corresponds with the notions of the modern artist – he is far from social problems, deepened in oneself, devoted only to creativity and beauty. Stus represents a "traditionalist" and, in the end, not so much a poet as a "citizen". For this role, he was condemned by social conditions. Memoirs inevitably show the aberration of their authors' personal point of view in connection with the change in the social climate. Previous aberration produces a later effect of "discovery": the

most humble of all was the most significant, iconic figure of the epoch. The modern memoirs about Svidzinsky and Stus, besides their biographical value, are also important to show stereotypes about classical poets, which must be destroyed because they hold public opinion in captivity of prejudice and dogma.

Key words: memoirs, criticism, reception, public image, stereotype, V. Svidzinsky, V. Stus.